

**ՎԱՐԴԵՐԵՍՅԱՆ ԱՐԵՆ
(ԱԻ)
ԻՐԱՆԻ ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԴԻՐՔՈՐՈՇՈՒՄՆ
ԱԴԻԲԵՋՄՆԻ ԱՐՏԱԶԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ
ԿՈՂՄՆՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԻ ՆԿԱՏԱՍՐ**

Իրան-Ադրբեջան փոխհարաբերությունների զարգացման տարբեր փուլերում ակնհայտ էր դարձել, որ վաղ թե ուշ Ադրբեջանի Հանրապետությունը դառնալու է արևմտյան կառույցների ռազմավարական կողմնակիցը՝ դրանով իսկ ինչ-ինչ խնդիրներ ստեղծելով Իրանի Իսլամական Հանրապետության համար: Դեռևս 1991թ. սկզբից Թեհրանը հատուկ ուշադրություն էր դարձնում այն հիմնախնդրի վրա, թե անկախացած անդրկովկասյան հանրապետություններն ինչպիսի ռազմավարություն կմշակեն Արևմուտքի նկատմամբ: Իրանի Իսլամական Հանրապետությունն իր անմիջական հարևան հյուսիսային մոռանկախ հանրապետությունների նկատմամբ իր քաղաքականությունը կառուցում էր նշված հիմնարար սկզբունքին համապատասխան: Գաղտնիք չէ, որ արևմտյան պետությունների, մասնավորապես՝ ԱՄՆ-ի և տարածաշրջանում մրադաշնակիցների խնդիրն է սահմանափակել իրանական ռազմական և տեխնոլոգիական առաջխաղացումը, որը դիտվում է որպես Արևմուտքի ռազմավարական շահերին սպառնացող մեծագույն վտանգ: Կասկածից վեր է, որ հանձնա արևմտյան մի շարք կառույցների, մասնավորապես՝ ՆԱՏՕ-ի, ինչպես նաև Իսրայելի պետության, Իրանը տեսնում է իր ռազմավարական շահերը տարածաշրջանում սահմանափակող, ավելին՝ կասեցնող կարևոր գործոն: Ընդդրում՝ Թեհրանը մտավախություն ունի, որ Թել-Ավիվին կհաջողվի հակաիբրանական ճակատի մեջ ընդգրկել տարածաշրջանային այնպիսի երկրներին, ինչպիսիք են՝ Թուրքիան, Ադրբեջանը և Վրաստանը¹:

Այսպիսով, Իրան-Իսրայել առճակատումը, դուրս գալով զուտ իսլամական խնդիրների շրջանակներից (Ղոդսի՝ մուսուլմանական սրբավայրերի ազատագրումը սիոնիստական բռնազավթումից, ինչպես նաև Իսրայելի կողմից գրավյալ արաբական տարածքների վերադարձի հարցը) ձեռք է բերում աշխարհաքաղաքական սուր առճակատման

բնույթ, որը լուրջ սպառնալիք է մերձավորարևելյան խաղաղության ու կայունության համար: Ներկա փուլում կողմերի միջև այդ թշնամական դիմակայությունն ընդունել է այնպիսի սուր բնույթ, որ ԻԻՀ նախագահ Մահմուդ Ահմադինեժադը չխորշեց հայտարարելու. «Իսրայելը պետք է վերանա աշխարհի քաղաքական քարտեզից»²:

ԻԻՀ նախագահի այդ հայտարարությունն արևմտյան պետությունների և, առհասարակ, համաշխարհային հանրության կողմից դիտվեց որպես ծայրահեղական ոգով կատարած հայտարարություն, ինչն անկասկած, բացասական հետևանքներ ունեցավ ԻԻՀ պետական հեղինակության համար:

ՆԱՏՕ-ն և Արևմուտքի երկրներն իրենց կովկասյան ռազմավարության մեջ կարևոր գնահատական են տալիս Ադրբեյջանի աշխարհաքաղաքական կարողություններին՝ մատնանշելով նրա առանցքային դերը՝ որպես Արևմուտքի տարածաշրջանային քաղաքականության «մեցուկ տարր» ոչ միայն Կովկասում, այլև Մերձավոր Արևելքում և Իրանում: Ադրբեյջանի կարևոր դերը կասպիական էներգետիկ պաշարների յուրացման և տեղափոխման ծրագրերում, դաշնակցային հարաբերությունների հաստատման մեջ հստակ ուղղվածությունը դեպի ՆԱՏՕ և արևմտյան կառույցներ Բաքվին՝ Վաշինգտոնի համար վստահելի դաշնակցի դերում դարձնում են ավելի գրավչական և հեռանկարային հենակետ՝ ամերիկյան ներկայությունը տարածաշրջանում ամրապնդելու նպատակով:

Նկատի ունենալով, որ նորանկախ Ադրբեյջանի Հանրապետությունը ԻԻՀ սահմանակից պետություն է, միաժամանակ հանդիսանալով իրանական կառավարող էլիտան ներկայացնող իսլամական շրջանակների գնահատմամբ աշխարհի «երկրորդ մահմեդական շիական պետությունը»՝ Թեհրանը մշտապես սևեռում հետաքրքրություն է դրսևորում այդ նորանկախ պետության արտաքին քաղաքական կողմնորոշիչների նկատմամբ: Ընդորդում՝ իրանական քաղաքական շրջանակներում արդեն կայուն կերպով ձևավորվել է այն տեսակետը, որ ԱՀ արտաքին քաղաքականության արևմտամետ կողմնորոշումն այլևս անշրջելի է, մանավանդ որ այն սերտորեն կապված է տարածաշրջանում նավթային շահերի հետ, ինչպես նաև այն իրողության, որ Արևմուտքն առհասարակ դրսևորում է Կովկասում աշխարհաքաղաքական ներկայության բուռն և անկասելի ձգտումներ:

Հարկ է նշել, որ Ադրբեջանը՝ որպես Իրանի դեմ գործող, օգտագործվել է 1990-ականների ողջ ընթացքում:

Փաստորեն, Ադրբեջանը դիտվում է որպես կարևոր բաղկացուցիչ՝ Իրանին որոշակի քաղաքական պայմաններ պարտադրելու ամերիկա-խորայելական ծրագրերում:

ՆԱՏՕ-ին անդամակցելու՝ Ադրբեջանի մտադրության մասին առաջին անգամ 1991թ. դեկտեմբերի 4-ին խոսել է արտաքին գործերի նախարար Հուսեյն Սադիխովը: Իսկ 1992թ. հունվարին նախագահ Այազ Մութալիբովը ռազմական համագործակցության պայմանագիր կնքեց ՆԱՏՕ-ի անդամ Թուրքիայի հետ: Նույն թվականի հունիսի 6-ին Արուխազ Էլչիրեյը հայտնեց, որ Ադրբեջանի Հանրապետության հիմնական գործընկերներ են ԱՄՆ-ը, Թուրքիան և ՆԱՏՕ-ն³: Ակնհայտ է, որ այս քայլերը չէին կարող չանհանգստացնել ԻԻՀ-ին, և Թեհրանում ի վերջո ձևավորվեց այն տեսակետը, որ Ադրբեջանն ԱՄՆ-ի, ՆԱՏՕ-ի, Իսրայելի և Թուրքիայի համար ճանապարհ է բաց անում դեպի Կովկաս և, առհասարակ՝ դեպի տարածաշրջան, որոնք հիմնավորվելով ամխուսափելիորեն աշխատելու են թուլացնել Իրանի ազդեցությունը:

Ադրբեջանի նկատմամբ Արևմուտքի հետաքրքրությունն էլ ավելի մեծացավ 1994թ. նավթային պայմանագրեր կնքելուց հետո: Հատկանշական է, որ ԱՀ-ն մինչև 2000թ. խոշորագույն նավթային ընկերությունների հետ կնքել է 45 մլրդ դոլար արժողությամբ մեկուկես տասնյակ միջազգային պայմանագրեր: Ի դեպ, շատ պայմանագրերում առաջատար դեր են խաղում ամերիկյան ընկերությունները կամ հիմնական բաժնետոմսերի մեծ մասը գտնվում է նրանց ձեռքում, օրինակ՝ Amoco, Pennzoil, Exxon, UNOCAL⁴, ինչը հնարավորություն է տալիս նրանց կանխորոշել և վերահսկել ամբողջ կովկասյան նավթային ռազմավարությունը:

Ուշագրավ է, որ Ադրբեջանի ընդդիմությանը որոշ ներկայացուցիչներ համարում էին, որ Ադրբեջանը չափազանց զգուշավոր է, փոխանակ ամբողջ արագությամբ շարժվելու դեպի ՆԱՏՕ-ի հետ անդամակցելուն:

Այս կապակցությամբ «Ադրբեջանա-ատլանտյան» համագործակցության ասոցիացիայի նախագահ, «Մոսավաթ» ընդդիմադիր կուսակցության անդամ Սուլխադին Ազերը ասել է. «Ճիշտ է, որ այսօր գոյություն ունեն մերքին և արտաքին խնդիրներ

Աղդբեջանի՝ ՆԱՏՕ-ին ինտեգրվելու համար, բայց եթե Աղդբեջանը գործեր ավելի արագ, այսօր Թիֆլիսի հետ միասին կկարողանար դիմագրավել Սոսկվայից և Թեհրանից ժամանակ առ ժամանակ սպառնացող ճնշումներին»⁵:

Աղդբեջանը միացել է ՆԱՏՕ-ի «Համագործակցություն հանուն խաղաղության» (ՀՀԽ) ծրագրին 1994թ. մայիսի 4-ին, երբ Հ.Ալիևը ստորագրեց նշված ծրագրին Աղդբեջանի միանալու փաստաթուղթը, ինչը պաշտոնական Բաքվի համար շատ կարևոր նշանակություն ուներ ոչ միայն Աղդբեջան-ՆԱՏՕ փոխհարաբերությունների զարգացման, այլև հայ-աղդբեջանական կոնֆլիկտի տեսանկյունից⁶: Բաքուն ՀՀԽ ծրագիրը դիտում էր որպես ազգային անվտանգության ռազմավարության ձևավորման մախաբան՝ բացառապես Արևմտյան ռազմաքաղաքական երաշխիքների հենքի վրա, և լավ հնարավորություն՝ սերտորեն ինտեգրվելու ՆԱՏՕ-ի անվտանգության համակարգին՝ ընդհուպ մինչև անդամակցելը դաշինքին: Իսկ 2002թ. ի վեր համագործակցում է դաշինքի հետ գործընկերության անհատական շրջանակներում⁷:

1995թ. հունվարին Աղդբեջան էր ժամանել ՆԱՏՕ-ի եվրոպական ուժերի հրամանատարի տեղակալ գեներալ Ջ. Մաքքենզին: Բաքվում մա հայտարարել էր, որ ՆԱՏՕ-ն կարող է էական դեր խաղալ աղդբեջանական ռազմական ուժերի կառուցման և կատարելագործման մեջ: Սի շարք ռազմական հեղինակավոր փորձագետների կարծիքով. «Աղդբեջանում ՆԱՏՕ-ին անդամակցելու ուղղությամբ մեծ աշխատանքներ են տարվել»⁸:

Ուշագրավ է, որ մինչև 2006թ. ԱՀ-ն մասնակցել է ՆԱՏՕ-ի ՀՀԽ ծրագրի շրջանակներում 403 զինավարժանքների և այլ միջոցառումների: ՆԱՏՕ-ի անդամ երկրները՝ առաջին հերթին ԱՄՆ-ը և Թուրքիան, աջակցել են Աղդբեջանին տարբեր ռազմական ծառայությունների արդիականացման հարցերում, անց են կացրել սպայական դասընթացներ: Աղդբեջանի խաղաղարարները մասնակցություն են ունեցել նախկին Հարավսլավիայում, Աֆղանստանում և Իրաքում: Սի խոսքով, աղդբեջանական բանակը, կարելի է ասել, որոշակիորեն փուլային անցում է կատարել դեպի ՆԱՏՕ-ի չափորոշիչներին⁹:

Աղբբեջանի ծրագրերում առանձնահատուկ տեղ է զբաղեցնում Թուրքիան, որն ուղեկցվում է «ավագ եղբոր» և երկարաժամկետ ռազմավարական դաշնակցի կարգավիճակով: Այս երկիրը ՆԱՏՕ-ի մյուս անդամների հետ միասին օգնություն է ցույց տալիս տեխնիկական սարքավորումների և սահմանապահ կադրերի պատրաստման հարցերում: Աղբբեջանին հատկացվող ռազմատեխնիկական աջակցությունը կրում է պարբերական ու պայմանագրային բնույթ: Մասնավորապես, Թուրքիայից հատկացվող օգնությունը՝ բաց ձևերով (4-5 մլն դոլլար) և փակ ճանապարհներով, տարեկան ընդհանուր կազմում է 35-45 մլն դոլլար¹⁰:

Անկասկած, այդ բոլորը Իրանի կողմից դիտվում է որպես իրական սպառնալիք՝ ուղղված իր արտաքին սահմանների անվտանգությանը¹¹:

Արևմուտքում հասկանում են, որ Աղբբեջանը փորձում է օգտագործել ՆԱՏՕ-ի հնարավորություններն իր հիմնախնդիրները լուծելու համար: Ուստի, Աղբբեջանական կողմի հայտարարություններին՝ ՆԱՏՕ-ի կազմում շուտափույթ կերպով ընդունվելու մասին, վերաբերվում են մեծ վերապահությամբ՝ հասկացնելով, որ մինչ այդ կազմակրպությանն անդամակցելը, Աղբբեջանը դեռևս պետք է անցնի ճանապարհ:

Իհի՛կ պաշտոնապես հանդես եկավ նախագգուշացումներով՝ ընդդեմ ԱՀ-ում ՆԱՏՕ-ի ռազմական բազաների տեղադրման ցանկացած փորձերին: Այսպես, ԱՀ արագործնախարար Թ. Ջուլֆուրարովի 1999թ. մարտի 12-ին Թեհրան նախատեսվող 4-օրյա այցի ժամանակ, ինչպես նշել էր «Խորասան» օրաթերթը. «Ջուլֆուրարովը պետք է բացատրություններ տա, թե ինչպես է ստացվել, որ ԱՄՆ և Իսրայելը տարածաշրջանում ակտիվ գործունեություն են ծավալել: Ինչքան էլ որ նրանք ապացուցեն, որ այդ համագործակցությունն արվում է Ռուսաստան-Հայաստան համագործակցությանը հակադրելու համար, սակայն պետք է ուշադրություն դարձնել, որ ԱՄՆ վերտարածաշրջանային երկիր է և իր հատուկ շահերն է հետապնդում, իսկ դրանց պաշտպանելը կարճաժամկետ է լինելու, այնինչ՝ տարածաշրջանի հարևանների համագործակցությունը երկարաժամկետ է, և հարևանների միջև գծություններ մտցնելը վտանգավոր է և անարդյունավետ»: Բացի այդ, թերթում նշված է նաև, որ Իրանի հանդես ագերիական որոշ լրատվամիջոցների

գործունեությունը, նախքան Կասպից ծովի իրավական կարգավիճակի ճշտումը և ափամերձ երկրների փոխհամաձայնության հասնելը՝ կասպիական էներգետիկ ռեսուրսներից օգտվելը, Իսրայելի հետ համագործակցելը, ամերիկյան «Էնջրիլ» ռազմական բազայի տեղափոխումը Թուրքիայից Ապշերոնի թերակղզի, Ադրբեջանում հակահրանական խմբավորումների գործունեության թույլտվությունը և այլն՝ այն երևույթներից են, որոնք մտորելու տեղիք են տալիս¹²:

Հարկ է նշել, որ ԻԻՀ առանձին դեպքերում կարողացել է որոշակի առումով ստիպել Բաքվին Թեհրանի նկատմամբ հավասարակշռված քաղաքականություն որդեգրել: Այս կապակցությամբ «Ջոմհուրի-է Էսլամի» թերթը նշել էր. «Բաքվի հետ պետք է խոսել ուժային դիվանագիտության լեզվով, այլ ոչ թե՝ իսլամական կարեկցանքի: Ադրբեջանի նկատմամբ ուժային մեթոդներին դիմած երկրները դրական արդյունք են ստացել»¹³: 2001թ. հուլիսին իսկապես իրանական կառավարությունը կատարեց մկանների լուրջ ցուցադրում: Իրանի կործանիչներն ու ռազմանավերը ներխուժեցին ադրբեջանական տարածք և արգելեցին մավթային տեղանքի հետախուզական աշխատանքներ կատարել վիճելի գոտում¹⁴:

Թեև հետագայում Բաքուն այդ քայլերը փորձում էր հիմնավորել նրանով, որ անհրաժեշտ է տարածաշրջանում ստեղծել ուժերի հավասարակշռություն, կասկածից վեր է սակայն, որ դա հետապնդում էր մահ գուտ քաղաքական մպատակներ, այն է՝ ճնշում գործադրել Թեհրանի և Մոսկվայի վրա: Այսպիսով, որպես ճնշման միջոց՝ մավթի գործունից բացի շրջանառության մեջ էր մտնել մահ ռազմական բազանների հարցը:

Ընդհանրացնելով վերոշարադրյալը՝ պետք է նշել, որ ներկայումս Իրանի Իսլամական Հանրապետությունը բնավ չի թաքցնում իր դժգոհությունն Ադրբեջանի Հանրապետության քաղաքականության նկատմամբ և առիթը բաց չի թողնում դիվանագիտական ճնշում գործադրելու Բաքվի վրա՝ նրան մեղադրելով այն բանում, որ հանդես է գալիս ԱՄՆ-ին, ՆԱՏՕ-ին, Իսրայելին և արևմտյան մավթային ընկերություններին տարածաշրջան «բերելու» դերում:

Ներկայումս ԻԻՀ արտաքին քաղաքականության հիմնաբար սկզբունքներից մեկն այն է, որ պետք է պահպանվի առկա երկրաքաղաքական հավասարակշռությունը: Տարածաշրջանային

երկրները չպետք է թույլ տան, որ արտաքին ուժերը միջամտեն ռեգիոնի երկրների ներքին գործերին կամ փորձեն այս կամ այն ձևով որոշել տարածաշրջանի երկրների ապագա ճակատագիրը: Իրանը բնավ չի ցանկանում նաև իր սահմանների մոտակայքում տեսնել արևմտյան ընկերությունների¹⁵: Ուստի կասկածից վեր է, որ իրանա-ադրբեջանական հարաբերությունների ապագան մեծապես կախված է լինելու այն կարևորագույն գործոնից, թե առաջիկայում ինչ զարգացումներ և քաղաքական կողմնորոշիչներ կնկատվեն Ադրբեջանի արտաքին քաղաքական վեկտորների բնագավառում:

AREN VARDERESYAN
(IOS)

THE ATTITUDE OF ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN TOWARDS THE FOREIGN POLITICAL ORIENTATIONS OF AZERBAIJAN

The Islamic Republic of Iran considers the access of the NATO, USA and other West European countries into the Caspian region "a big historical mistake" by Azerbaijan. An extremely negative response is generated for Tehran by the information of the American or NATO's military bases location possibility in the territory of the Republic of Azerbaijan especially after the events in Afghanistan and Irak. If we take into consideration the circumstance that one of the basic principles of the foreign policy of IRI is the maintenance of the existing geopolitical balance, then Tehran would never want to see the western companies near its borders. On the other hand Iran thinks that only near Caspian republics can use the treasures of the Caspian Sea, and not the out-of-region powers.

And the national view of Azerbaijan also depends on the use of ambitions of the geopolitical presence in the Caucasus of the Western States.

ՇԱՆՈՅԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Мурадян И., "Политика США и проблемы безопасности региона Южного Кавказа", Ер., 2000, с. 151-152.
2. Грунин В. Ф., "Азербайджан: этот нелегкий суверенитет", <http://www.e-journal.ru/bzarub-st2-3.html>
3. АЗЕРБАЙДЖАН-НАТО(обзор взаимоотношений с 1992-го по 2006г), <http://www.analitika.az/browse>.
4. Юнусов А., "Политическая ситуация в Азербайджане и проблема безопасности на Южном Кавказе"// Южный Кавказ: Региональная безопасность и стабильность, Ер., 2004, с. 20-21.
5. Мамедов Дж., "Азербайджан: Осторожное движение к НАТО", "Зеркало", 27 ноября, 2006 http://iwpr.net/?apc_statc=hcnicrs2006&l=ru&s=f&o=325615
6. АЗЕРБАЙДЖАН-НАТО(обзор взаимоотношений с 1992 по 2006), <http://www.analitika.az/browse>.
7. Նույն տեղում:

8. Тимошенко В., "Сегодня Азербайджан больше, нежели какая-либо другая республика СНГ, отвечает стандартам НАТО", Day.Az, 22 ноября, 2007, <http://www.day.az/news/politics/98881.html>.
9. АЗЕРБАЙДЖАН-НАТО (обзор взаимоотношений с 1992-го по 2006г), <http://www.analitika.az/browse>.
10. Мурадян И., 62վ. աշխ, էջ 80:
11. Наапетян А., "Об углублении сотрудничества Азербайджан-Израиль", <http://www.noravank.am/ru/717>, 04 июня 2007.
12. ՀՀ ԱԳՆ Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրների վարչություն, Իրանի բաժին, տեղեկատվություն (բաց) # 03-23, 14.03. 1999թ.:
13. «Ջոմհուրի-է Էսլամի», 13 հունվար, 1998:
14. Юнусов А., 62վ.աշխ, էջ 18:
15. Բայրություն Վ., Իրան-Ադրբեջան. հարևաննե՞ր, թե՞ աշխարհաքաղաքական ու աշխարհատնտեսական ախոյաններ, Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, հ. XXII, Եր., 2003, էջ 32: